

Коротун І. В.

*кандидат архітектури,
завідувач кафедри архітектури
Чернівецького національного
університету ім. Ю. Федьковича*

Довганюк А. І.

*асистент кафедри архітектури
Чернівецького національного
університету ім. Ю. Федьковича*

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ГРАНИЦЬ ІСТОРИЧНОГО АРЕАЛУ НА ПРИКЛАДІ МІСТА ВИЖНИЦЯ

Історичні міста — це одне з найпомітніших і постійно впливаючих на свідомість явищ культури, що класифікуються за історико-культурним потенціалом та художніми особливостями.

Історичне місто являє собою цілісне архітектурно-просторове утворення, яке пройшло складний шлях розвитку і має культурну цінність. Це нерухомі пам'ятки культури (архітектури, мистецтва, історії, археології), що підлягають обліку, вивченню та охороні.

У своєму містобудівному розвитку Вижниця пройшла чотири основні етапи, кожен із яких пов'язаний із найважливішими переломними моментами у житті міста та великими геополітичними змінами у Центральній-Східній Європі, зокрема державах, у склад яких входило місто.

Перший етап (кін. XIV ст. — 1774 р.) — пов'язаний із заснуванням поселення на території сучасного міста та почерговим перебуванням у складі Русі, Молдавського князівства, Туреччини.

Першу письмову згадку про поселення Городок над Черемошем на теренах сучасного міста знаходимо у «Списку руських городів» наприкінці XIV ст., хоча деякі дослідники датують появу селища ще в 1158 р. Чергову письмову згадку, в якій уже фігурує назва Вижниця, знаходимо у хроніці молдавського літописця І. Некулче (кінець XV ст.). Цього року молдавський господар Стефан III дарує поселення одному з бояр. Назва міста утворена діалектною видозміною слова «верхній», тобто «нижній» [1, 2].

Вижниця розкинулася на правому березі Черемоша, який неподалік від міста покидає гірську ущелину, виходить на широку долину та несе свої води до Пруту, неподалік у Черемош впадає річка Виженка. Основою планувального розвитку Вижниці була дорога, яка відгалужувалася від Волоського (Берладського) шляху та проходила вздовж Черемошу у гірські райони (вул. Українська), в результаті чого місто отримало лі-

ри рази на рік ярмарків. Це стало стимулом для впорядкування міської забудови та облаштування у центральній частині Вижниці торгової площі. Внаслідок проведеної у другій половині XVIII ст. регуляції центрального ядра міста виникла Ринкова площа, через яку проходив основний шлях, що поєднував Вижницю із Чернівцями та гірськими районами. Після закладення прямокутної торгової площі починається впорядкування прилеглої до неї забудови та вуличної мережі, що отримують регулярний характер із врахуванням наявних природних умов.

Проведена у 1790–1812 рр. регуляція русла Черемошу зробила його більш придатним для сплаву і перетворило Вижницю на важливий пункт лісової торгівлі, розвиток лісозаготівельної та деревообробної промисловості, яка й до цього була основним видом діяльності міщан. Розвиток промислових потужностей спричинив збільшення чисельності вижничан: станом на 1799 р. у місті налічувалося 1658 чол., 1816 р. кількість населення збільшується втричі, що свідчить і про територіальне зростання самого міста [2]. Довгий час місто було неупорядкованим, наприкінці XVIII ст. у Вижниці діяв православний чоловічий монастир [4], споруджена у 1777 р. синагога. В 1812 р. споруджують дерев'яний католицький костел [5].

У другій половині XIX ст. Вижниця перебуває на піку розвитку. 1855 р. місто стає повітовим центром [2]. Чисельність мешканців почала стрімко зростати, переважну більшість вижничан, як і раніше, становили ремісники і торговці. Споруджується також ряд основних міських доміант, у розташуванні яких простежується збережена донині чітка диференціація: вздовж найвище розміщеної відносно центрального ядра вулиці Кобилиці постають головні християнські храми, а основні громадські, культурні та навчальні об'єкти розкинулися вздовж головної міської комунікації — вул. Української. Зокрема, 1887 р. на місці знищеного вогнем старого храму споруджують костел св. Петра та Павла [5], 1867 р. будують дерев'яну церкву св. Параскеви, біля якої 1910 р. починається будівництво нового мурованого храму св. Миколая [1]. На вул. Українській, 44, у 1871 р. споруджують Народну школу, а 1908 р. відкрито першу українську гімназію (Українська, 92) [1], у другій половині XIX ст. на місці будинку № 84 спорудили греко-католицьку церкву св. Трійці, а на межі XIX–XX ст. ст. на західній стороні центральної площі побудовано будівлю ратуші [2, 5]. Тоді ж формується основна частина збереженої донині малоповерхової забудови історичного ядра міста, яка вирішена у стилях еkleктичного історизму та модерну і своєрідній місцевій інтерпретації.

Із побудовою 1897 р. залізниці Вижниця — Неполоківці відчутно поживавився вивіз деревини суходолом, що збільшило пропускну спро-

Рис. 2. Вижиця та Рівня на топографічній карті 1932 р. [6]

можність міста як значного пункту лісової торгівлі. Колія доходила до північно-східної частини міста та пролягала паралельно до головної міської комунікації — сучасної вул. Української, неподалік від якої споруджено залізничний вокзал, який із магістраллю сполучила вулиця Вокзальна. На топографічному плані 1932 р. (рис. 2) бачимо, що існувало також відгалуження від залізниці, яке перетинало через збудований 1930 р. залізничний міст Черемош і доходило до містечка Кути [2].

З огляду на міський рельєф згодом саме північно-східний та південно-західний напрямки стануть основними у процесі територіального зростання Вижиці. Розташована на березі Черемошу північно-західна частина міста неодноразово затоплювалася під час розливу ріки, зокрема, під час повені 1895 р. повінь майже повністю зруйнувала розташовані понад берегом будинки міщан [2]. У зв'язку з цим почалося освоєння більш підвищеної частини міста у межах вулиць Федьковича, Невського, Загули, де на межі XIX–XX ст. виник район Нова Вижиця, первісний стан якого зафіксований на кадастрі 1906 р. (рис. 3). Центральним планувальним елементом району була розлога прямокутна площа між сучасними вулицями Федьковича, Франка та Котляревського, яку з трьох сторін оточувала садибна забудова на невеликих земельних ділянках, південно-східною стороною площа впиралася в узгір'я, що височіло над містом; тильні межі кварталів навколо площі визначили вулиці 1-го травня, Загула та Невського. Така планувальна структура свідчить про використання новітніх на той час прийомів урбаністики, де природний рельєф гармонійно поєднувався із регулярною планувальною структурою. Враховуючи близьке розташування до центрального ядра міста та залізничного вокзалу, район Нової Вижиці набував статусу найбільш

Рис. 3. Кадастровий план м. Вижниць, 1906 р. ДАЧО [8]

репрезентативної житлової зони міста та у майбутньому став основою для територіального розвитку міста у північно-східному напрямку, де головною планувальною віссю стала вул. Загули. Саме на цій вулиці під № 3 була синагога (зафіксована на кадастрі 1906 р.) (див. рис. 3). На початку XX ст. на Новій Вижниці споруджують кілька вагомих будівель: 1905 р. відкрито Крайову школу різьбярства, токарства та металевої орнаментики [1, 2], а 1912 р. на вул. Невського постає комплекс лікарні, на початку XX ст. посеред центрального майдану Нової Вижниць споруджують електростанцію (Федьковича, 6) [2, 5].

У другій половині XIX ст. Вижниця стала осередком однієї із авторитетних хасидських течій і приваблювала прочан із найвіддаленіших єврейських містечок Центрально-Східної Європи. У південно-західній частині міста між вулицями Січових Стрільців та Шухевича споруджено комплекс резиденції вижницьких цадиків, який формували палац цадиків (Січових Стрільців, 2), синагога, школа, духовна семінарія для равинів (Січових Стрільців, 4). У цей період юдейська громада вже домінувала у місті і станом на 1910 р. складала 82,2 % від загальної кількості населення. У місті будують ряд синагог. У 1863 р. на перетині сучасних вулиць Івасюка та Бурга закладено кладовище-кірсут [7].

Наприкінці XIX ст. активно розвивається вул. Шухевича, що поєднувала резиденцію цадиків та центральну частину міста: тут у стилі

еклектичного історизму споруджують ряд переважно одно- двоповерхових будівель, серед яких найвагомішими був будинок пошти (Шухевича, 8) та готель «Москва» (Шухевича, 13). У перших десятиріччях XX ст. активно розбудовують вулиці Т. Шевченка та О. Кобилянської.

У 1900 р. у Вижниці було 4497 мешканців, а за переписом 1910 р. — 5216 чол., більшість яких займалися торгівлею [2]. У роки Першої світової війни місто зазнає великого спустошення. Декілька разів Вижниця переходила із рук у руки, внаслідок чого більшість будівель перетворили на руїни. Після завершення війни та розпаду Австро-Угорської імперії у місті проголошено Західно-Українську Народну Республіку, однак невдовзі Вижницю окупує Румунія [1, 2, 5].

Третій етап (1918–1940 рр.) — пов'язаний із перебуванням Вижниці у складі Румунії та розташування кордону вздовж Черемошу, відбудовою міста після Першої світової війни та подальшим розвитком промисловості.

У роки Першої світової війни місто зазнає великого спустошення, більшість будівель перетворено на руїни. Після завершення війни та розпаду Австро-Угорської імперії у місті проголошено Західно-Українську Народну Республіку, однак невдовзі Вижницю окупує Румунія, місто отримує прикордонний статус, оскільки по Черемошу проліг румуно-польський кордон. Повоєнна відбудова відбувалася повільно: місто довгий час було невпорядкованим, забрудненим і неосвітленим. Торгівля занепала, до 1923 р. працювала лише миловарня, дубильня та свічковий завод, лише 1929 р. граф Білгрей побудував у місті лісопильний завод [2]. Окупаційна влада закрила українську гімназію, замінивши її румунським ліцеєм, заборонено діяльність товариства «Народний дім» [5]. У 1924 р. завершується перерване військовими діями будівництво церкви св. Миколая на вул. Л. Кобилиці, новий храм отримав оригінальне об'ємно-просторове вирішення у стилі модерн, центральним елементом композиції якого був розлогий купол у вигляді «цибулини». Після спорудження нової церкви розташований неподалік старий храм св. Параскеви перенесено до прилеглого села Багна [5].

У 1930-ті роки поживавлюється будівельний рух, в основному за рахунок ущільнення існуючої квартальної забудови. У місті діяло два лісопильних заводи і один фанерний, три водяні млини, філіали румунських банків. У типових для румунської архітектури інтерпретаціях стилів модерну та функціоналізму споруджено ряд будівель, переважно адміністративного та громадського призначення, серед яких варто відзначити будівлю кабаре на вул. Українській, 63, ресторану на вул. Шухевича, 6, а також прикордонну заставу неподалік від перетину сучасних вулиць

Української та Т. Шевченка. Оригінальним зразком дерев'яної забудови міжвоєнного періоду був Польський дім, побудований на вул. Українській навпроти Троїцької церкви [1, 2, 5].

Впорядкування міської забудови привело також до часткових змін у планувальній структурі: зокрема, наполовину забудовано центральну площу Нової Вижниці, прокладено сучасну вул. Чорновола, яка стала продовженням вул. Української та відходила від неї, огинаючи центральну частину міста, виконуючи роль об'їзної дороги, що пролягала до села Рівні та розвантажувала центральну частину Вижниці. Прокладення вулиці покращило комунікаційний зв'язок із деревообробними підприємствами, що розкинулися вздовж берега Черемошу, формуючи промислову зону міста, а побудова 1930 р. залізничного мосту через Черемош і відгалуження залізничної колії до містечка Кути на польському боці збільшило товарообіг [1,2].

Четвертий етап (1940–2013 рр.) — пов'язаний із подіями Другої світової війни, переходом Вижниці до складу Радянського Союзу, отриманням статусу районного центру, чергового включення до складу Румунії, а згодом — до Радянського Союзу, повоєнною відбудовою, розвитком міста та входженням до його складу села Рівні [2].

Із вибухом у 1939 р. Другої світової війни Вижниця залишається у складі союзної до Німеччини Румунії, однак уже 1940 р. місто захоплюють радянські війська. Цього ж року створено Вижницький район, Вижниця отримує статус районного центру. Із початком німецько-радянської війни у 1941 р. місто знову займає Румунія, у складі якої Вижниця перебувала до 1944 р., після чого знову входить до Радянського Союзу. У роки війни місто в черговий раз отримало значні пошкодження, зокрема, знищено залізничний міст, руйнування зазнали синагоги, Польський дім та ряд міських будівель [2].

Після завершення війни почалася відбудова, що торкнулася перш за все зруйнованих внаслідок бойових дій ділянок існуючих кварталів міста. У другій половині ХХ ст. нове будівництво ведеться переважно вздовж теперішніх вулиць Чорновола, Кутівської, Довбуша, Берегометської, де сформувалися квартали малоповерхової житлової забудови. Змінюється зовнішній вигляд Вижниці: споруджується ряд нових житлових будівель, у 1960-ті роки лікарня перетворилася на великий лікувальний заклад, у колишній синагозі на Ринковій площі влаштовано Будинок культури, споруджено широкоекранний кінотеатр на 350 місць, готель «Верховина», універмаг, поліклініку, відкрито музичну школу. У центральній частині міста зосереджено основні заклади адміністративного, громадського та культурного призначення, для чого пристосовано старі

та споруджено ряд нових будівель. Розбудовано також деревообробне підприємство, закладено кілька стадіонів, один із яких розмістили на місці колишнього єврейського окопища на перетині вулиць Івасюка та Бурга. Вулиці реконструйовано, більшість із них заасфальтовано, на центральній площі засаджено сквер [2].

1961 р. внаслідок потрапляння блискавки вогнем знищено куполи Миколаївської церкви, після чого храм закривають. Більш сумна доля спіткала інший храм — греко-католицьку Троїцьку церкву, яку розібрали у 1970-х роках [5].

В останній чверті XX ст. міська територія суттєво збільшилася за рахунок включення до її складу села Рівні, яке, як і Вижниця, має лінійну планувальну структуру, розкинувшись у підніжжі узгір'я вздовж правого берега Черемошу. Основною комунікацією Рівні є вулиця Н. Яремчука, що перетинає все село. Паралельно до неї пролягають менш важливі вулиці місцевого значення: Мазепи, Орлика, Сагайдачного. Враховуючи колишній статус, більшість забудови Рівні — одноповерхова на присадибних ділянках, сформована у другій половині XX — поч. XXI ст. Єдиною пам'яткою присілка є споруджена 1883 р. дерев'яна церква св. Дмитра, яка, за визнанням мистецтвознавців, є сьогодні довершеним зразком гуцульських трикупольних храмів, які становлять особливість сакрального зодчества Буковинських Карпат.

Історичний ареал — це найбільш освоєна в минулому і добре збережена частина території населеного місця, що відрізняється традиційним характером середовища та значною кількістю об'єктів культурної спадщини від інших менш освоєних або погано збережених частин населеного місця. Історичний ареал є спеціально виділеною у населеному місці територією історико-культурного значення з затвердженими межами, яка фіксується в усіх землепорядних і містобудівних документах та розглядається як специфічний об'єкт містобудівного проектування. Відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють питання визначення і використання територій історичних ареалів, визначено єдиний історичний ареал в межах ядра історичного центру.

Територія історичного ядра м. Вижниці формувалася протягом XVI — поч. XX ст. (рис. 4). Межі історичного ареалу огортають найбільш цінні ділянки центральної частини Старої Вижниці, на яких збереглися об'єкти архітектури, містобудування, історії, монументального мистецтва, а також історичні будівлі, житлові квартали, що формували на різних етапах міське середовище. Окреслена лінія охоплює невелику територію середмістя з Ринковою площею в центрі. Межа історичного ареалу з заходу проходить невеликим відрізком вул. Шухевича (№ 13-1)

3. *Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 р. М 1 450 000.* Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, ТОВ Видавництво «Мапа», 2000 р.

4. *Державний архів Чернівецької області (ДАЧО).* Ф. 115, оп. 10, спр. 44. Акт опиту ігумена чоловічого монастиря м. Вижниця про матеріальний стан закладу, 1782 р.

5. *Чеховський І.* Прогулянка Чернівцями та Буковиною. Путівник. — К.: Балтія-Друк, 2007. — С. 220–231.

6. Інтернет сайт <http://www.wwii-photos-maps.com>.

7. *Монолатій І.* Вижниця. Часопис «Ї». Гебрейський усесвіт. Число 48. — Львів, 2007. — С. 244–247.

8. *Державний архів Чернівецької області (ДАЧО).* Ф. 115, оп. 10, спр. 575. Кадастровий план Вижниці та села Рівні. Склав літографічний інститут земельних податків на основі вимірів 1855 р. М 1: 2880, 1906 р.

Стаття надійшла до редакції 5 червня 2014 р.